

HEILIGHEID IN DE BEELDKUNST

Van schoenen en vuur

Anne Marijke
Spijkerboer

'De beeldtraditie heeft zo haar eigen opvattingen over de manier waarop het 'heilige' verbeeld kan worden', schrijft Anne Marijke Spijkerboer. Bekend zijn natuurlijk de aureolen boven de hoofden van heiligen. In dit artikel laat ze iets zien van wat heilig is aan de hand van het verhaal van Mozes bij de brandende braambos. Spijkerboer sprak hierover op 26 februari 2007, bij gelegenheid van de aanvaarding van Joep Dubbink van de Monshouwer-leerstoel Bijbelse Theologie aan de Vrije Universiteit van Amsterdam.

Anne Marijke Spijkerboer is predikant te Rijswijk.

De beeldtraditie heeft zo haar eigen opvattingen over de manier waarop het 'heilige' verbeeld kan worden. Het meest bekend zijn de aureolen boven of achter de hoofden van de heiligen in bijbelverhalen en kerkelijke traditie. Vanaf de periode van de barok worden de aureolen vervangen door een wat natuurlijker aandoend lichtschijnsel. Dan lijkt het bijvoorbeeld alsof achter Jezus' hoofd de zon opgaat.

Het overgrote deel van de beeldgeschiedenis van de bijbel moet het hebben van verhalen. Zelfs als een psalm in beeld komt, worden de anekdotische elementen belicht, zoals in het Utrecht-psalter. Zo is een begrip als heiligheid in de kunst alleen als element in een verhaal terug te vinden.

Het hoeft geen betoog dat de bijbels-theologische opvattingen van wat heilig betekent of zou kunnen betekenen niet direct terug te vinden is in de beelden, of het moest met de aureolen en de lichtwerking zo zijn, dat heilige personen als het ware 'uitgelicht' worden.

Om iets te laten zien van wat 'heilig' is, heb ik het verhaal van Mozes en het brandende braambos gekozen (Ex. 3:1-6). Hij hoort een stem uit de struik die roept: 'Trek je schoenen van je voeten want de plaats waarop jij nu staat, - heilige rode grond is dat!' (Naardense Bijbel).

Het ligt voor de hand dat er bij deze geschiedenis veel aardigs te vinden is rond een jonge man die druk doende is zijn sandalen uit te trekken. Het schoeisel verdwijnt in de tijd van Rembrandt evenwel uit beeld. Daarna zullen we het vooral met de lichtwerking moeten doen.

San Vitale, Ravenna, begin 6e eeuw, mozaïek

Midden in de compositie staat een levendige en jonge Mozes die twee dingen tegelijk doet: hij kijkt naar de hand (van God) die uit de wolk steekt en hij maakt zijn veters los. Mozes is gekleed in een Romeins onder- en bovenkleed. Zijn goudkleurige aureool is in twee helften verdeeld, of lijkt dat zo door de lichtval? De tweeëntwintig wapperende rode tulpen om hem heen zijn de vlammen van het – verder niet zichtbare – struikje. Mozes wordt geheel omringd door de vlammen. Zijn hoofd steekt er bovenuit. De vlammen zijn niet bedreigend. Dat zou ook niet passen in deze klassieke periode, waar het niet zozeer gaat om heftige emoties als om de over-

dracht van betekenis. Wat de betekenis hier is, is trouwens geen uitgemaakte zaak. Gaat het om de blik van Mozes naar de hand en het uitstrekken van de hand naar Mozes? De onderkanten van de bescheiden wolkjes zijn rood gekleurd. Meestal duidt dat op het rossige van de hemelse bovensfeer waarin God troont. De rode strookjes zitten hier aan de onderkant van de nevelslierten. Worden ze gekleurd door Gods aanwezigheid over de rotsen? Als de vlammen al in een bepaalde richting gaan, is het naar rechts, de kant waarheen de hand wijst. Misschien komt er met de hand een 'geweldige, gedreven wind' mee?

Een grappig detail is het energieke van de beweging die Mozes maakt. In het midden van het beeld is de arm waarmee Mozes naar de veters reikt, maar ook de gebogen knie. De stem horen en in actie komen gaat in één beweging over.

Gouden Haggadah, 1320, Spanje

Tegen een gouden achtergrond is de jonge Mozes hier geknield, net als in Ravenna met de rug naar de struik gekeerd. Hij is hier al zover dat hij ordelijk en wel zijn schoen terzijde zet. Terwijl hij op het punt staat de andere schoen uit te doen, draait hij zich om naar de gevleugelde figuur die buiten proporties

groot uit het haast bloedende bosje opkomt. Het gaat hier om een handschrift van de Haggadah en dus kan de Heer niet zomaar in beeld worden gebracht. Hij krijgt wel een aureool, maar tegelijk ook de gedaante van een engel. Overigens vertelt de tekst zelf ook dat Hij zich als engel laat zien. Deze gebaart druk met zijn handen: de ene zegent en de ander zegt iets. Wordt Mozes hier ook geroepen?

In ieder geval is hij twee keer te zien, want ook in het figuurtje rechts gaat het om de verbaasde her-

der, net een paar seconden eerder. Van eerbied stopt hij zijn ene hand onder zijn overkleed, een klassiek en voor-christelijk gebaar van respect voor de keizerlijke heerser.

Links onderaan is een aantal schapen te zien, waarvan sommige onbekommerd grazen; andere kijken omhoog naar de struik en de engel. Zijn er schapen die het Woord horen en hen die alles ontgaan is?

Moelijk zichtbaar, maar de moeite waard om te vermelden is het hertje dat niets vermoedend onder de braamstruik nog wat van de blaadjes probeert te eten.

Rembrandt ca. 1655, tekening met pen, penseel en inkt, 17,5 x 24,7 cm, particuliere collectie

We laten de schoenen achter ons en komen bij Rembrandt in een heel andere manier van verbeelden. Hier gaat het niet zozeer meer om een inhoud die overgedragen moet worden, als wel om de stemming en de emotie van het beleefde moment. Ik heb deze tekening ooit aan een groep predikanten laten zien zonder erbij te vertellen waar het om ging. Het duurde enige tijd voor men bij het juiste verhaal kwam. Het meest verwarrend bleken het weggetje en de bomen waarlangs Mozes zijn schapen het beeld uit drijft. Het had zomaar ergens in de Achterhoek plaats kunnen vinden. Het brandende braambosje heeft vooral veel weg van een eik waar een geheimzinnig licht uitkomt. Mozes is hier ook niet meer de onverschrokken jonge man, maar een bebaarde, oudere figuur die van schrik zijn stok

opheft bij alle licht, alsof hij zich daarmee zou kunnen verdedigen. Zo kan je in je dagelijkse gang door Gods aanwezigheid overvallen worden, lijkt Rembrandt te willen zeggen. Of het lichtschijnsel bij Rembrandt nu een beeld is van het vuur dat niet verteert of van de stem die Mozes hoort is geen uitgemakte zaak.

University of Kansas, Mozes buiten geknield voor het raam van gebrandschilderd glas
Het raam van binnenuit

Op het terrein van deze Amerikaanse universiteit is een architectonisch grapje uitgehaald. Buiten is op een sokkel een Egyptisch faraonische figuur geknield, Mozes. Hij zit met gevouwen handen voor een groot glas-in-lood raam, dat een vlamachtige structuur heeft. Wat het raam precies laat zien is pas van binnenuit zichtbaar: een struikje met een profiel van olijfblaadjes waar heftige vlammen uit opslaan. Vlak voor het raam, in het halfdonker op een tafel, ligt een opengeslagen foliant. Je kijkt vanuit de bibliotheek door het vuur naar buiten. Pas vanuit het rijk van de boeken heb je een goed zicht op het vuur en op het groenblijvende blad. Mozes blijft de buitenstaander. Welk boek zou daar op die tafel liggen? Heb je pas vanuit een bibliotheek een vermoeden van Gods aanwezigheid?

Tentoonstelling 'Credo 2007'

Gedurende de zomermaanden, vanaf 17 juni tot en met 9 september, zal er een tentoonstelling van beeldende kunstwerken te zien zijn in de Grote of Jacobijnerkerk te Leeuwarden.

De Grote Kerk heeft de afgelopen jaren een in het oog springende traditie van opvallende tentoonstellingen opgebouwd. Deze wordt dit jaar voortgezet met een presentatie van negen kunstenaars die met christelijke thema's werken.

De tentoonstelling maakt een duidelijke verbinding tussen de kerntaak van de christelijke kerk en de aard van het tentoongestelde werk. Een vraag die onwillekeurig wordt opgeroepen is: 'hoe waardenvast, hoe praktisch en actueel is het geloof?'

De titel van de tentoonstelling is: 'Credo 2007'. 'Credo' is het Latijnse woord voor 'ik geloof'. Het woord is het begin van de geloofsbelijdenis. Elke deelnemende kunstenaar heeft zijn eigen relatie met deze belijdenis en het daarmee samenhangende geloof. Er is in de tentoonstelling geen sprake van één hermetische of enkelvoudige link tussen de tentoongestelde werken en het thema. Integendeel. De tentoongestelde kunstwerken bieden ruimte voor dialoog tussen bezoekers, werk en kerk.

De aard van de werken van de kunstenaars loopt uiteen. Er is sprake van zowel figuratief als abstract werk, van beeldhouwwerk, installaties, kalligrafie en schilderwerk.

De tentoonstelling is gratis toegankelijk en is van dinsdag - zaterdag te bezoeken van 11.00 uur - 16.30 uur; op vrijdag zijn de openingstijden van 13.00 - 16.30 uur. In de maand juni is de tentoonstelling alleen op zaterdag open.

Credo 2007

7 juni tot en met 9 september

Grote of Jacobijnerkerk

Bredeplaats 4 te Leeuwarden